

ISSN 0235 – 3490

АРХЕОЛОГІЯ

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ
МАТЕРІАЛІВ

НОВІ ВІДКРИТТЯ
І ЗНАХІДКИ

СТАТТІ

РЕЦЕНЗІЇ

ХРОНІКА

ПАМ'ЯТЬ

АРХЕОЛОГІЇ

ДИСКУСІЇ

АРХЕОЛОГІЯ

ЗА РУБЕЖЕМ

ОХОРОНА ПАМ'ЯТОК

АРХЕОЛОГІЇ

3 • 2002

У журналі вміщено статті з проблем давньої історії та археології від первісності до середньовіччя, публікації нових матеріалів і результатів досліджень пам'яток на території України та за рубежом, біографічні матеріали, рецензії та хроніку.

Для археологів, істориків, краєзнавців, учителів історії, студентів історичних факультетів, усіх, хто цікавиться давньою історією України.

В журналі помещены статьи по проблемам древней истории и археологии от первобытности до средневековья, публикации новых материалов и результатов исследований памятников на территории Украины и за рубежом, биографические материалы, рецензии и хроника.

Для археологов, историков, краеведов, учителей истории, студентов исторических факультетов, всех, кто интересуется древней историей Украины.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Адреса редакції

04210 Київ—210,
просп. Героїв Сталінграда, 12
Телефон 418-91-38
E-mail: redakcia@iapanu.kiev.ua

П.П. ТОЛОЧКО (головний редактор),

В.Д. БАРАЇ, К.П. БУНЯТЯН, І.С. ВІНОКУР,
М.І. ГЛАДКИХ, Л.Л. ЗАЛІЗНЯК,
В.М. ЗУБАР (відповідальний секретар),
С.Д. КРИЖИЦЬКИЙ (заступник головного редактора),
В.К. МІХЕЄВ, О.П. МОЦЯ,
В.Ю. МУРЗІН, В.В. ОТРОЩЕНКО,
В.Н. СТАНКО, Р.В. ТЕРПИЛОВСЬКИЙ,
Г.М. ТОЩЕВ, В.М. ЦИГИЛИК,
Є.В. ЧЕРНЕНКО

Друкується за постановою редакційної колегії журналу

Редактор
О.І. Калашишнікова
Технічний редактор
Т.М. Шендерович
Коректор
І.В. Ревчук
Комп'ютерна верстка
О.О. Канигіної

Здано до набору 10.05.2002. Підписано до друку 15.07.2002. Формат 70×108/16. Папір офсетний № 1. Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 16,0. Обл.-вид. арк. 13,07. Тираж 700 прим. Зам. 764.

Оригінал-макет виготовлено та тираж видруковано Видавничим домом «Академперіодика» вул. Терещенківська, 4

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВАНИЙ У БЕРЕЗНІ 1989 р.

ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 3 • 2002

ЗМІСТ

Вітаємо з Державною премією	3
До 75-річчя Володимира Даниловича Барана	5
КОЗАК Д.Н. Вельбарська культура: готи чи гепіди?	7
ТЕРПИЛОВСЬКИЙ Р.В. До проблеми контактів між київською та черняхівською культурами на ранньому етапі їх розвитку	18
НАЧКОВА С.П. Поховальний обряд зарубинецької культури на Середньому Подніпров'ї	27
ПЕТРАУСКАС О.В. Типи археологічних комплексів трупоспалень черняхівської культури (територія поширення, етнокультурні особливості та хронологія)	40
МАГОМЕДОВ Б.В., КУШТАН Д.П. Фібула з головою бика з Черкаської області	66

Статті

САПОЖНИКОВ І.В. Велика Акаржа та періодизація пам'яток середнього етапу пізнього палеоліту азово-причорноморських степів	68
КОВАЛЕНКО С.А. О структуре и динамике импорта позднеэллинистической рельефной керамики в Северное Причерноморье	80

Публікації археологічних матеріалів

ЯРОШЕВИЧ Ю.І. Кераміка з околиць городища біля с. Орлівка	97
ХРАПУНОВ М.І. Преторій у середньовічному Херсоні	101
ПРИЙМАК В.В., ПОРЯДНЄВА В.О. Населені пункти на шляху з Чернігова до Білої Вежі й Тмуторокані	108

До історії стародавнього виробництва

ВОЗНЕСЕНСЬКА Г.О., КОЗЛОВСЬКА Н.Ф., КОРЕЦЬКА С.А. Про техніку виготовлення сарматських мечів та кинджалів із Середнього Подніпров'я	115
ГОРБАНЕНКО С.А. Зернотерки волинцьєвсько-роменського періоду	120

Дискусії

САФОНОВ І.Е. О реконструкциях календарных систем населения восточноевропейской степи и лесостепи эпохи бронзы	127
---	-----

Нові відкриття і знахідки

ОВЧИННИКОВ Е.В., КВІТНИЦЬКИЙ М.В. Нові знахідки трипільської антропоморфної пластики з реалістичними рисами	134
---	-----

Хроніка

ЧЕРНЯКОВ І.Т. Він поєднав українську археологію з європейською (до 70-річчя Едуарда Альбертовича Балагурі)	144
До 65-річчя Ярослава Євгеновича Боровського	146
ПЕТРАШЕНКО В.О. Інформація про роботу спеціалізованої вченої ради для захисту докторських дисертацій при Інституті археології НАН України за 1999—2001 рр.	148

Пам'ять археології

БІЛАС Н.М. І.І. Шараневич та його внесок у розвиток археологічної науки	152
---	-----

Рецензії

ЛЮБИЧЕВ М.В. В.Д. Баран. Давні слов'яни / Серія «Україна крізь віки»	157
Наші автори	161
Список скорочень	162

ДО ПРОБЛЕМИ КОНТАКТІВ МІЖ КИЇВСЬКОЮ ТА ЧЕРНЯХІВСЬКОЮ КУЛЬТУРАМИ НА РАНЬОМУ ЕТАПІ ЇХ РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано певні аспекти контактів між київською та черняхівською культурами на прикладі двох широко досліджених поселень: Глеваха у Середньому Подніпров'ї та Боромля 2 на сході Дніпровського Лівобережжя. Розглянуто гіпотезу про виникнення пам'яток типу Боромля внаслідок переселення на схід частини черняхівського населення з верхів'їв Дністра та Західного Бугу.

Дослідження В.Д. Барана довели існування слов'ян у північно-західному регіоні поширення черняхівської культури. Проте їх присутність на інших черняхівських територіях залишається предметом гострих дискусій, що тісно пов'язані з проблемою формування черняхівської культури та її поширенням на величезному просторі від р. Олт до р. Сіверський Донець, а також зі зв'язками між київською і черняхівською культурами на ранньому етапі їх розвитку¹. Деякі аспекти цього питання можна розглянути, спираючись на порівняльний аналіз двох поселень: Глеваха під Києвом і Боромлі на півдні Сумської обл. Розкопки першого з них було проведено автором у 1980, 1982, 1984, 1985 рр. Розкопки на поселенні Боромля проводили Г.М. Некрасова і автор у 1987, 1989—1991 рр. Цінність обох пам'яток полягає в тому, що їх досліджено досить широко (у Глеваці розкрито близько 3 тис., у Боромлі — понад 1 тис. м²), завдяки чому отримано надійні дані про різні споруди, ліпну й гончарну кераміку, дагуючі речі тощо. Стратиграфічні спостереження і аналіз різних категорій матеріальної культури дали змогу встановити наявність на обох поселеннях кількох культурно-хронологічних горизонтів пізньоримського часу, що й дає підставу вважати поселення Глеваха й Боромля базовими для розгляду зазначеної проблеми.

Оскільки матеріали щодо Глевахи повністю опубліковано², наведемо лише основні відомості про цю пам'ятку. Поселення розташоване біля смт Глеваха Васильківського р-ну Київської обл. у басейні р. Ірпінь. Воно займає обидва схили обводненої балки. Загальна довжина поселення близько 400 м, ширина — декілька десятків метрів на кожному з берегів. На будь-якому з двох етапів існування воно складалося лише з кількох садиб, далеко розкиданих одна від одної. Потужність непошкодженого культурного шару 0,1—0,3 м, зберігся він головним чином навколо об'єктів. До раннього, київського, етапу існування пам'ятки належать 4 споруди (у тому числі три житла-напівземлянки), 45 ям-льохів, вивозне вогнище і яма для випалення вугілля. В усіх спорудах і 31 господарській ямі знайдено ліпну київську й гончарну черняхівську кераміку за переважанням першої, в інших об'єктах — лише ліпну. Максимальну кількість гончарної кераміки виявлено в спорудах 1 і 3, де вона становить відповідно 48 і 30%. Утім, можливо, реально її було трохи менше, оскільки деякі дрібні фрагменти могли потрапити до заповнення з верхнього горизонту культурного шару.

Основну масу київського керамічного комплексу складають груболіпні горшки і корчаги, виготовлені з глини з домішкою великих зерен шамоту. Знайдено також 12 фрагментів дисків з потовщенням краєм (кришок або прототипів сковорідок) і уламок ліпної чорнолощеної миски (рис. 1). Серед гончарної кераміки переважає столовий посуд (миски, вази, глечи). Індивідуальні знахідки представлено трьома залізними ножами, шилами, голками, долотом, ложкорізом, кресалом, характерними пряслицями київської культури, скляннюю намистиною і кам'яними оселками. У київських об'єктах знайдено дві залізні фібули з під'язною ніжкою, виготовлені з вузького чотиригранного стрижня, пластинчасту підвіску-лунницю, бронзову фібулу «східнопруського» варіанта і багаточасті

тришарові рогові гребені з невисокою дугоподібною спинкою типу I/1a, за Нікітіною. Бронзова підв'язна фібула і спинка подібної застібки, знайдені в культурному шарі поруч із київськими ямами, також виготовлені з вузьких стрижнів, що мають у розрізі округлий або підтрикутний перетин (рис. 2). За класифікацією Є.Л. Гороховського, усі фібули нижнього горизонту (крім «східнопруської») належать до серії А (варіанти 1, 3, 4) і датуються серединою III — початком IV ст.³ Гребені типу I/1a і застібки «східнопруського» варіанта можуть належати і до більш пізнього часу. Зазначимо, що розвідками поблизу Глевахи виявлено ще три поселення київської культури.

Пізній етап існування Глевахи належить до черняхівської культури, причому це поселення є однією з найбільш північних пам'яток Київського Подніпров'я. Культурний шар стратиграфічно не розчленовано, однак у житлі 9 і двох господарських ямах зафіксовано два горизонти: київський і черняхівсько-вельбарський. Крім того, до останнього періоду належать п'ять споруд (три житла, господарська споруда і гончарна майстерня), виносне вогнище і дев'ять ям. У більшості об'єктів знайдено як гончарну черняхівську (серед якої кількісно переважає кухонна), так і ліпну кераміку вельбарської традиції. Зауважимо, що у верхніх стратиграфічних горизонтах ям 57 і 58 київського часу ліпний посуд домінує. Тут виявлено фрагменти яйцеподібних горщиків, підлошених мисок, а також залізні шило, два ножі, черешок великої ложки, уламки серпа і поясного гачка (?), глиняні тягарці для ткацького верстата, типові прясця черняхівської культури, фрагменти скляного персня і ротаційних жорен. Датування верхнього горизонту визначено за знахідками парних залізних фібул зі споруд 4 і 5, а також бронзової із житла 7. Від київських вони відрізняються іншою техноло-

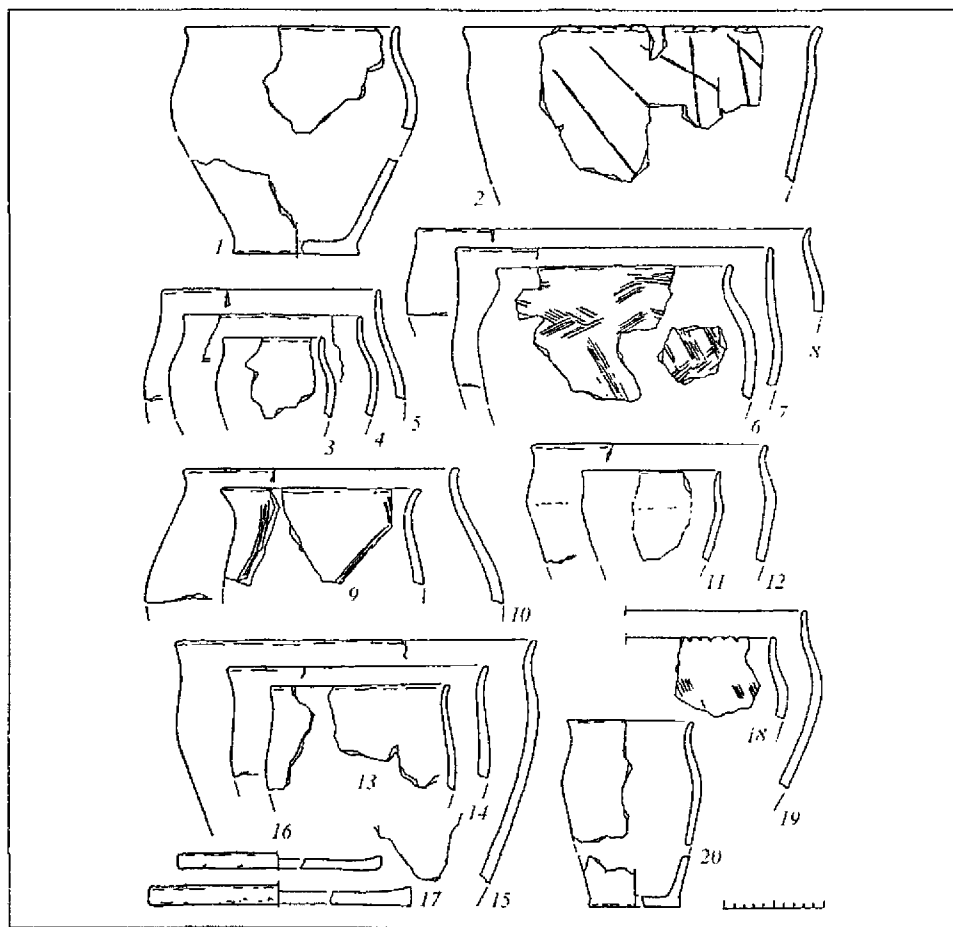

Рис. 1. Поселення Глеваха. Ліпна кераміка київського горизонту

гією виготовлення — спинки декоровано фасетками й площадками. До цього ж кола належать дві фрагментовані залізні застібки з культурного шару: із суцільним приймачем і під'язна. Враховуючи те, що верхній шар пам'ятки можна датувати в межах IV ст., для київських об'єктів з Глевахи найвірогідніша дата — друга половина III — початок IV ст. ⁴.

За результатами розкопок поселення Боромля 2 видано тільки коротку інформацію ⁵, деякі відомості про нього опублікував також А.М. Обломський ⁶. На відміну від Глевахи, розташованої на межі лісу й лісостепу, поселення біля с. Боромля (Тростянецький р-н Сумської обл.) розташоване в глибині лісостепової зони. Пам'ятка знаходиться на краю корінного берега р. Боромля, правої притоки р. Ворскла, над обводненою балкою. Розмір поселення 150 × 60 м, його планування досить компактне. Потужність культурного шару 0,3—0,5 м. Під час розкопок вдалося виділити три культурно-хронологічні горизонти існування поселення.

Нижній, очевидно, можна зарахувати до київської культури, оскільки характерна ліпна кераміка з домішкою шамоту (рис. 3) кількісно тут переважає над гончарною (уламками столових мисок і ваз, а також амфор). Фрагменти останньої в різних об'єктах становлять від 4 до 30 %. До цього періоду належать споруди 1, 3, 6, 10 (у тому числі житло-напівземлянка 3) і виносне вогнище 2. Зі споруди 1 походять дві бронзові фібули з високим приймачем VII групи Альмгренна, багаточастий тришаровий гребінь типу I/1a і численні уламки кількох амфор типу D. На долівці споруди 3 виявлено унікальну фібулу з високим приймачем і спинкою у вигляді двох трикутників, з'єднаних короткою дужкою. Звідси ж походять фрагменти амфор типів D і F («танаїських» і «інкерманських»). Значну кількість уламків амфор типу D знайдено також у придонній частині споруди 6. Очевидно, до цього ж горизонту належить і бронзова фібула з подвійним пружинним апаратом із культурного шару в траншеї 4 (рис. 4). Посвідчення таких речей загалом могло мати місце у другій половині III — на початку IV ст. ⁷, що детально показав А.М. Обломський ⁸.

Другий період характеризується, як правило, переважанням у комплексах споруд 5, 7, 8 гончарної черняхівської кераміки (від 40 до 66 %), поряд з якою трапляється ліпний посуд, виконаний у київській, вельбарській і скіфо-сарматській традиціях. Верхню дату того періоду можна встановити за бронзовою

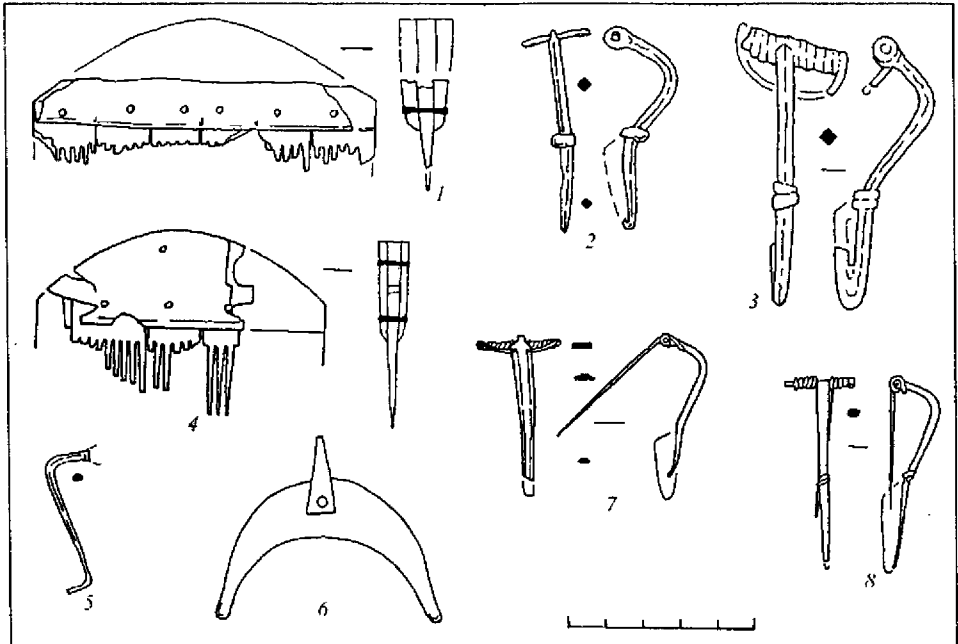

Рис. 2. Поселення Глеваха. Датуючі речі київського горизонту (1, 4 — кістка, 2, 3 — залізо, 5—8 — бронза)

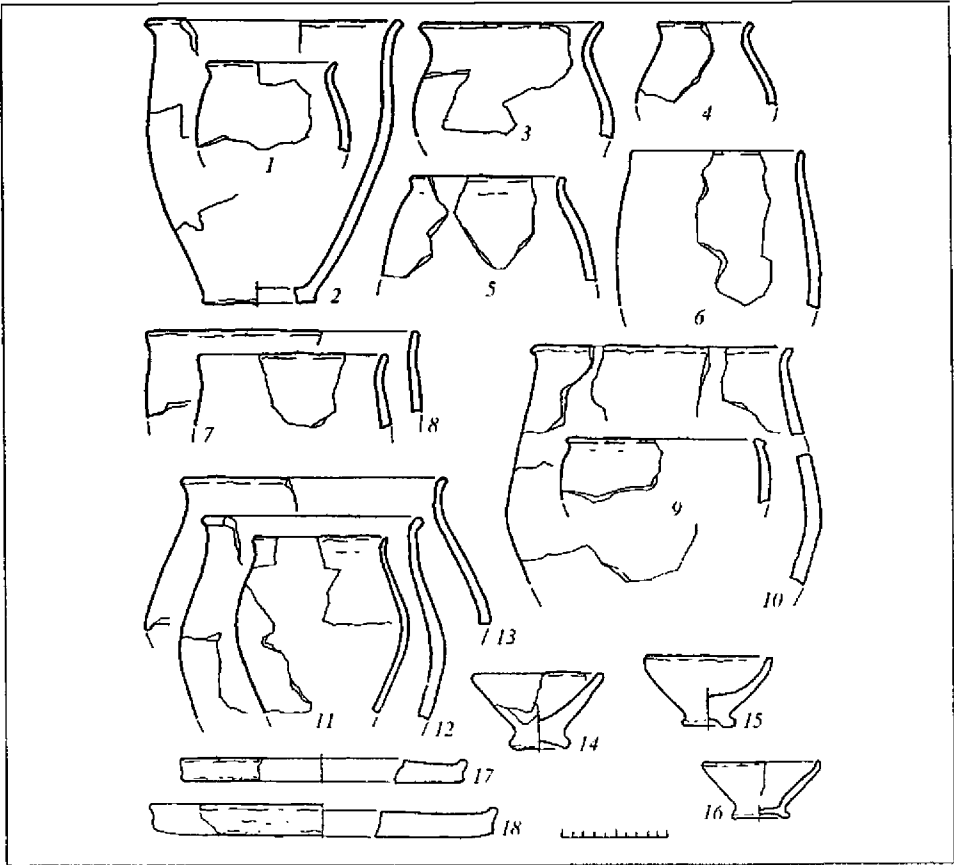

Рис. 3. Поселення Боромля 2. Ліпна кераміка кіївського горизонту

підв'язною фібулою типу Б2, що належить, швидше за все, до другої — третьої чверті IV ст. Її знайдено у верхньому, смітєвому, горизонті заповнення котловану споруди 5, що, у свою чергу, перекриває кіївський об'єкт. У зв'язку з цим другий період потрібно зарахувати до більш раннього часу, тобто до першої половини IV ст.

На третьому, заключному, етапі в межах розкопаної ділянки функціонували тільки господарські та виробничі комплекси: споруди 2, 4, 9, усі ями-льохи і два гончарні горна. З їх заповнення походить практично тільки гончарна кераміка, серед якої переважає кухонна. Об'єктами цього періоду в ряді випадків перекрито споруди першого й другого етапів, причому напівзалили котловани споруд 3, 7 і 8 використовували як звалища сміття й відходів гончарного виробництва.

Зауважимо, що згадане поселення входить до щільного куша черняхівських пам'яток з кількох поселень і могильника, який датовано IV — початком V ст.⁹

Проблема ранніх кіївсько-черняхівських контактів змушує зупинитися передусім на матеріалах нижніх горизонтів поселень Глеваха й Боромля. Як показано вище, вони синхронні в межах другої половини III — початку IV ст. Хронологічні індикатори того періоду в Глевахі — підв'язні фібули серії А. Для Боромлі показовими є фібули VII групи, а також поєднання амфор типів D і E. На обох пам'ятках трапляються також рогові гребені типу I/1a. Ці імпортовані речі провінційно-римських типів і місцеві наслідування у вигляді залізних підв'язних фібул є хронологічними індикаторами другого (середнього) етапу кіївської культури¹⁰. Разом з тим вони свідчать про практично одночасну появу центрів колонізації аж до р. Сіверський Дінець уже на першій фазі розвитку черняхівської культури¹¹. Однак форми адаптації кіївських мешканців Глевахі й Боромлі до нових умов були, очевидно, різними.

Поселення Боромля 2 входить до східнолівобережної групи київської культури типу Букреївка 2-Тазове, генетично пов'язаної з попередніми пам'ятками київської культури типу Шишине 5-Шмирьове¹². Обидві ці групи зближують форми ліпних горщиків, їх орнаментация і відсотковий розподіл типів (переважають опуклобкові посудини). Однак пам'ятки типу Букреївка 2-Тазове відрізняються такими новаціями, як застосування під час спорудження жител глиняної обмазки і печей-камінів, наявність ліпних конічних мисок-плошок з плоским дном або порожнистим піддоном, широке розповсюдження масивних біконічних пряслиць. Усі ці ознаки, що мають черняхівське походження, як і згадані вище імпортовані речі, визначають своєрідний, київсько-черняхівський, характер пам'яток типу Букреївка 2-Тазове. Е.О. Симонович¹³ і В.Д. Баран¹⁴ навіть вважали їх черняхівськими, подібними до старожитностей верхів'їв Дністра й Західного Бугу.

Про змішання населення в маргінальній зоні свідчать як нові риси київської культури, що виникли під черняхівським впливом, так і київські традиції (передусім у вигляді характерної ліпної кераміки) на черняхівських поселеннях Головіно 1 під Білгородом¹⁵, Великий Бобрик і Пішане поблизу м. Суми. Мешканці таких поселень, як Боромля 2, до початку IV ст. включаються в черняхівську спільність, інші «кияни» були витіснені за межі черняхівського ареалу.

Іншою контактною зоною київської і черняхівської культур є Середнє Подніпров'я, однак відносини між ними тут носили децю інший характер. Матеріали Глевахи свідчать, що спадковості між київськими і черняхівськими етапами заселення практично не було. Подібна ситуація, можливо, мала місце і в районі м. Обухів, де ряд об'єктів селища Обухів 3 були перекриті черняхівським поселенням і могильником Обухів 1¹⁶.

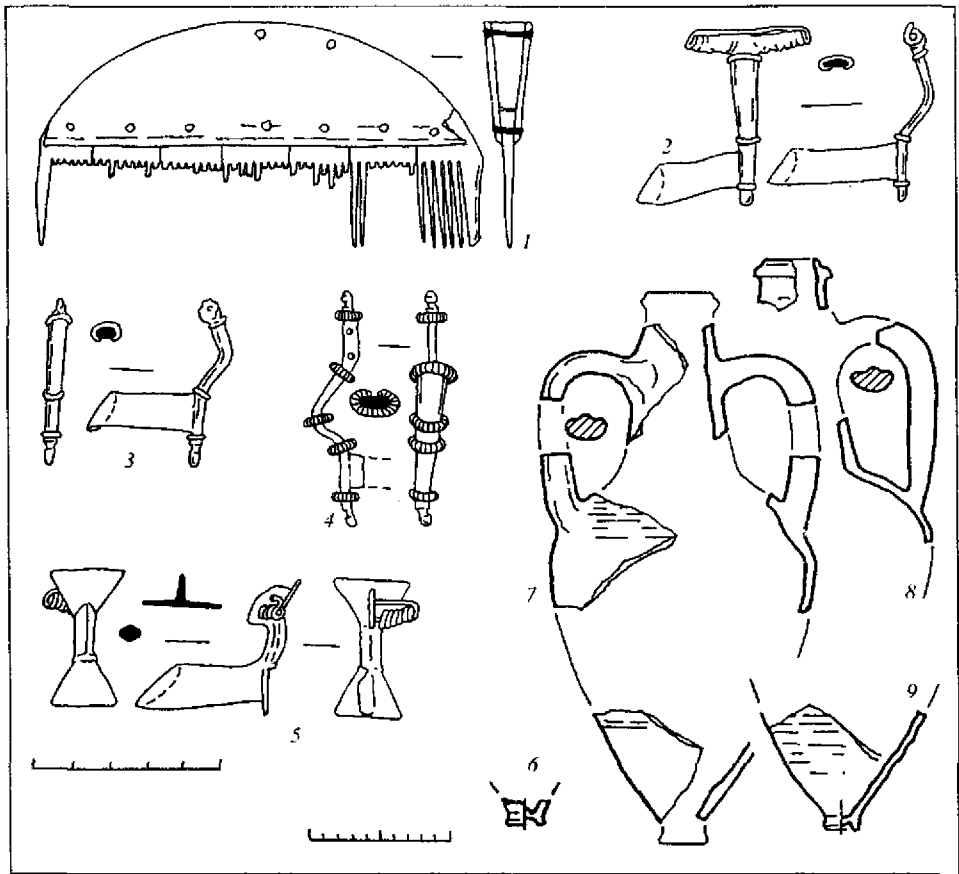

Рис. 4. Поселення Боромля 2. Датуючі речі київського горизонту (1 — кістка, 2—5 — бронза, 6—9 — фрагменти амфор)

Узагалі в Середньому Подніпров'ї майже не відомі київські пам'ятки з такими значними черняхівськими елементами, як на сході Лівобережжя. На пам'ятках другого періоду зазвичай присутні лише поодинокі черняхівські речі (Бортничі, Обухів 3, Погреби, можливо, окремі об'єкти Нових Безрадічів). Винятком є тільки поселення Глеваха, керамічний комплекс якого характеризується деякою своєрідністю. Серед ліпних посудин переважають широкогорлі й опуклобокі горщики або корчаги поряд з нечисленними ребристими формами, що досить незвичайно для Середнього Подніпров'я, але дещо нагадує пам'ятки типу Букреївка 2-Тазове. Крім того, у Глевахі відсутні конічні площки, масивні біконічні пряслиця та інші елементи, що з'явилися в київській культурі під черняхівським впливом.

На відміну від Лівобережжя, контактна зона культур, які розглядаються, на Київщині була значно вужчою. На північ від р. Стугна знайдено лише окремі черняхівські пункти. Однією з більш ранніх черняхівських пам'яток у цьому регіоні є поселення Велика Снітинка 2 біля м. Фастів, де з межі III/IV до середини IV ст. функціонувала майстерня з виготовлення гребенів¹⁷. Майже половину керамічного комплексу представлено ліпними посудинами вельбарського вигляду, подібними до знахідок із верхнього горизонту Глевахі. Судячи з таких виробів, як рогові гребені, фібули тощо, з мешканцями цього або аналогічних селищ уздовж річок Унава та Стугна могло підтримувати торгово-обмінні відносини київське населення Глевахи. Однак контакт між ними був нетривалим: він охоплював кінець III — початок IV ст. і мав суто економічний характер. Про це свідчить відсутність у київських комплексах черняхівських пряслиць і фрагментів вельбарських посудин, не кажучи вже про їх місцеві імітації. На початку IV ст. відбувалося деяке просування на північ від р. Стугна носіїв черняхівських пам'яток із вельбарською традицією, що примусило «киян» Глевахи залишити поселення¹⁸.

Отже, зближення «киян» Глевахи з черняхівським населенням було перервано вторгненням у Київське Подніпров'я мігрантів-германців. «Кияни», очевидно, були змушені залишити поселення і не брали участь у його подальшому житті, тому вважати нижній горизонт Глевахи черняхівським¹⁹, на наш погляд, немає достатніх підстав.

Проте доля київських громад Середнього Подніпров'я була різною. Більш північні — зберегли свою самостійність і традиційну культуру, лише дещо ускладнену деякими черняхівськими запозиченнями. Південні групи населення, що потрапили в черняхівське оточення, поступово все більше набували провінційно-римських рис, інтегруючись у черняхівську спільність. Так, невелику кількість кераміки київського типу знайдено на деяких характерних черняхівських поселеннях Середнього Подніпров'я (Жуківці, Черняхів, Новолиповське, Максимівка, Ломовате 1 і 2 та ін.)²⁰. Черняхівські пам'ятки з київськими рисами концентруються переважно в нижній і середній течії р. Стугна, а з вельбарськими — у верхів'ях річок Стугна й Ірпінь²¹. У складі черняхівських громад, до яких належали також представники германського й скіфо-сарматського населення, «кияни» проникали до південних меж лісостепу (Стецівка 2, Радущківка), виходячи за межі традиційного пізньюзарубинецько-київського ареалу.

Особливо виразними є матеріали поселення Журавка Ольшанська, дослідженого Е.О. Симоновичем і проаналізованого А.М. Обломським²². Судячи з низки датуючих речей, поселення функціонувало досить довго — з другої чверті III до початку V ст. Найбільш ранні споруди (їх 10) містять від 5 до 24 % гончарної кераміки, більш пізні (8 споруд) — від 25 до 75 %. В об'єктах заключного періоду (11 споруд) гончарний посуд значно переважає. Ліпна кераміка має різне походження: у 5 спорудах і 2 господарських ямах трапляється посуд вельбарського типу, а у 12 спорудах (у тому числі в 7 житлах-напівземлянках з вогнищами, печами-каміними, центральними стовпами) і 1 ямі — подібний до київського. Різні етнокультурні групи спочатку займали різні ділянки селища, і лише згодом кордони між ними стерлися.

Отже, жителі черняхівських селищ Середнього Подніпров'я і лісостепового Лівобережжя, які виготовляли ліпний посуд київських форм, були у постійному контакті з іншими етнокультурними групами. Київські за походженням сім'ї активно переймали нові прийоми домобудівництва, того або іншого ремесла і

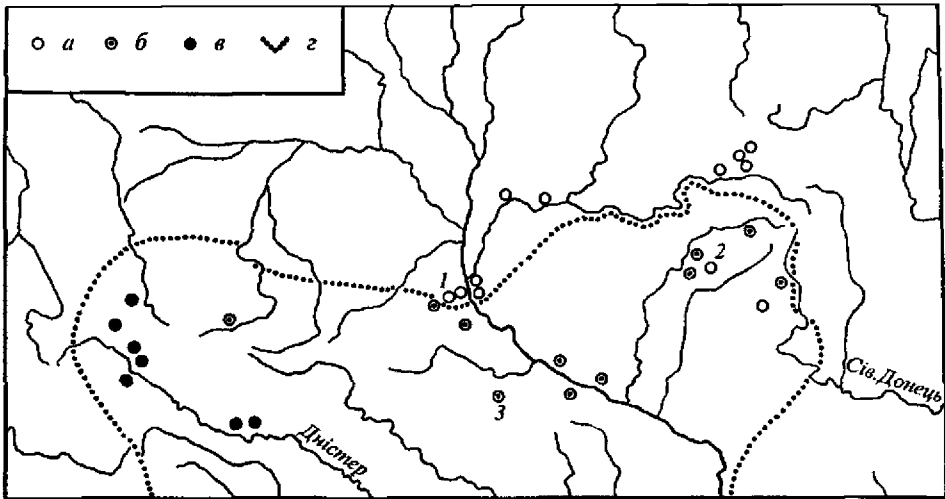

Рис. 5. Карта головних пам'яток другої половини III—IV ст. з ранньослов'янськими елементами. Умовні позначення: а — пам'ятки другого етапу розвитку київської культури; б — черняхівські пам'ятки з керамікою київської традиції; в — черняхівські пам'ятки типу Черепин; г — ареал черняхівської культури у IV ст.; поселення (цифри на карті): 1 — Глевахва, 2 — Боромля 2, 3 — Журавка

навіть іншу ідеологію. Саме ці контакти сприяли широкому розповсюдженню гончарного посуду, зміні моди на прикраси та ін.

Слід зупинитися також на гіпотезі про виникнення пам'яток лісостепового Лівобережжя типу Боромля 2 (Букреївка 2-Тазове) унаслідок прямого переселення на схід у середині III ст. частини верхньодністровського населення і змішання його з місцевим київським²³. Дійсно, обидві групи пам'яток зближує між собою переважання серед ліпного посуду опуклобоких горщиків, а також наявність конічних площок, не дуже типових для київського керамічного комплексу. І в тих, і в інших старожитностях наявні фібули VII групи, а також зрізано-конічні пряслиця із вдавленим торцем. До більш поширених ознак можна зарахувати споруди у вигляді напівземлянок, нерідко неправильної форми, а також знахідки танайських амфор, рогових гребенів та ін. Разом з тим слід звернути увагу і на відмінності між верхньодністровськими й лівобережними пам'ятками. До них належить наявність у Боромлі ліпних дисків, не відомих на пам'ятках типу Черепин, а також більша кількість біконічних і тюльпано-подібних горщиків. До того ж, А.М. Обломським переконливо доведено зв'язок пам'яток типу Букреївка 2-Тазове з більш ранніми старожитностями тієї ж території типу Шишине 5-Щмирьове.

Заслужовує на увагу також інший погляд на вирішення зазначеної проблеми, ніж запропонований Г.М. Некрасовою і В.Д. Бараном. Етнокультурні процеси у верхів'ях Дністра і правих приток Прип'яті протягом I—III ст. проходили в тому самому напрямку, що й у Подніпров'ї. Внаслідок того почалося формування єдиної культурної області на пізньозарубинецько-пшеворській основі, перерване вторгненням через Волинь носіїв вельбарської культури²⁴. Надалі розвиток західного й східного регіонів відбувався певною мірою ізольовано, однак потрібно звернути увагу на такі моменти: 1) схожі субстрати формування старожитностей пізньборимського часу; 2) активні контакти з черняхівською культурою на її ранньому етапі розвитку. Для східнолівобережного локального варіанта київської культури основою слугували місцеві пізньозарубинецькі пам'ятки, що вміщували низку помітних пшеворських елементів. Практично таким самим був склад субстрату і пам'яток типу Черепин. Відмінність полягає передусім у співвідношенні вищезгаданих додатків, а також у присутності на верхньому Дністрі певних липицьких елементів. Контакти верхньодністровської групи з «класичною» черняхівською культурою були, очевидно, активнішими, що помітно з більшого розповсюдження гончарної кераміки та інших провінційно-римських речей, а також з наявності гончарного горна на поселенні Ріпнев II²⁵.

А липні плошки, зрізано-конічні пряслиця і фібули VII групи, як і деякі інші ознаки, були повсюдно властиві ранньому черняхівському комплексу.

Утім, постійні мікроміграції невеликих груп населення по лінії захід — схід, очевидно, продовжувалися. Саме цим можна пояснити подібність «споруд типу Букреївка» і наявність фібул VII групи в обох регіонах. Щоправда, житла з печами-камінами на території Західної України, на відміну від Середнього Подніпров'я й Лівобережжя, поодинокі, а відповідні типи фібул відрізняються своєрідністю (гранчастими корпусами на заході й накладними кільцями на сході). У цілому ж проблема зв'язку пам'яток Верхнього Подністров'я і сходу Дніпровського Лівобережжя потребує додаткового вивчення із залученням більш широкого кола джерел.

Поки що можна зазначити: пам'ятки типу Черепин і Боромля 2, що сформувалися на схожих субстратах і відчули могутній вплив черняхівської культури в середині — другій половині III ст., були явищами подібними. Разом із середньодніпровськими київськими пам'ятками, що знаходяться між ними (Глеваха, Журавка та ін.), вони визначають південні межі протослов'янського розселення (рис. 5). Подальша доля цих груп була різною: західна зберегла свою самобутність і протягом IV — початку V ст., а центральну й східну частково було витіснено за межі лісостепу або асимільовано черняхівськими племенами на початку IV ст.

Цілком можливо, що такі переміщення населення певною мірою відповідали війні між венетами і готами Германаріха, описаній Йорданом. Імовірно, внаслідок описаних подій деяка частина населення в південній частині Середнього Подніпров'я, й особливо на сході Лівобережжя, потрапила в політичну й економічну залежність від держави Германаріха, наслідком чого стала культурна й етнічна асиміляція цих венетських груп. Про це свідчить та обставина, що пам'ятки київської культури IV ст. відомі у Дніпровському Лівобережжі винятково за межами черняхівського ареалу, на північ і схід від нього. Разом з тим досить чітка межа між територіями поширення київської й черняхівської культур у той період, нечисленність черняхівського імпорту в лісовій зоні, очевидно, свідчать про перебільшення Йорданом значення поразки венетів. Надходження імпорту і деякі технологічні новачі лише незначною мірою змінили традиційний спосіб життя в лісовій зоні. Швидше за все. «північні народи» були лише номінально залежними від готського племінного союзу.

¹ *Обломский А.М.* О времени появления черняховского населения на территории Днепро-вского Левобережья // Сто лет черняховской культуре. — Киев, 1999. — С. 26—38.

² *Терпиловский Р.В.* Новые исследования памятников III—IV вв. в Среднем Поднепровье // Тр. V Междунар. конгр. археологов-славистов. — Киев, 1988. — Т. 4. — С. 208—212; *Терпиловский Р.В.* К проблеме контактов киевской и вельбарской культур // *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim.* — Lublin, 1989. — Т. 2. — С. 231—247; *Терпиловський Р.В.* Київський горизонт поселення Глеваха // *Археологія.* — 1998. — № 4. — С. 95—107.

³ *Гороховский Е.Л.* Хронология ювелирных изделий первой половины I тыс. н. э. лесостепного Поднепровья и Южного Побужья: Автореф. дис. ... канд. истор. наук. — Киев, 1988. — С. 12.

⁴ *Терпиловский Р.В.* Новые исследования... — С. 208—212.

⁵ *Некрасова А.Н.* О хронологических различиях черняховских древностей в Днепро-вском лесостепном Левобережье // VI Междунар. конгр. славян. археологии (Тез. докл. сов. делегации). — М., 1990. — С. 62—64; *Некрасова А.Н.* Раскопки памятников черняховской культуры у с. Боромля // *Археологічні дослідження на Україні у 1990 р.* — К., 1991.

⁶ *Обломский А.М.* Указ. соч. — С. 26. — Рис. 2, 3.

⁷ *Некрасова А.Н.* О хронологических различиях... — С. 62—64.

⁸ *Обломский А.М.* Указ. соч. — С. 27—28.

⁹ *Некрасова А.Н.* Могильник черняховской культуры у с. Боромля на Сумщине // *Питання археології Сумщини.* — Суми, 1990. — С. 64—68.

¹⁰ *Терпиловский Р.В., Абашина Н.С.* Памятники киевской культуры // *Свод археологических источников* — К., 1992. — С. 76—89.

¹¹ *Обломский А.М.* Указ. соч. — С. 26—29.

¹² *Обломский А.М.* Этнические процессы на водоразделе Днепра и Дона в I—V вв. н. э. — Москва; Сумы, 1991. — С. 90—114.

¹³ *Сымонович Э.А.* Букреевка 2 — селище второй четверти I тыс. н. э. возле Курска // Материалы и исследования по археологии Днепровского Левобережья. — Курск, 1990. — С. 78—110; 97—100.

¹⁴ *Баран В.Д.* Давні слов'яни. — К., 1998. — С. 181—188.

¹⁵ *Обломский А.М.* Этнические процессы... — С. 115—118.

¹⁶ *Кравченко Н.М.* Черняхівське поселення Обухів та його київське оточення // Старожитності Русі-України. — К., 1994. — С. 39—41.

¹⁷ *Магомедов Б.В.* Велика Снітинка 2 — поселення гребінників III—IV ст. н. е. // Стародавнє виробництво на території України. — К., 1992. — С. 94—116.

¹⁸ *Терпиловский Р.В.* К проблеме контактов... — С. 245.

¹⁹ *Петраускас О.В., Шишкін Р.Г.* Про черняхівські пам'ятки «змішаного» типу на Правобережжі Київського Подніпров'я // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тис. н. е. — К.; Львів, 1999. — С. 212—214.

²⁰ *Абашина Н.С., Обломский А.М., Терпиловский Р.В.* К вопросу о раннеславянских элементах культуры на черняховских памятниках Среднего Поднепровья // РА. — 1999. — 4. — С. 78—98.

²¹ *Петраускас О.В., Шишкін Р.Г.* Зазн. праця. — С. 225—226.

²² *Обломский А.М.* Поселение Журавка Ольшанская в Среднем Поднепровье (опыт культурно-хронологического анализа материалов) // Гістарычна-археалагічны зб. — 1998. — 13. — С. 59—87.

²³ *Некрасова А.Н.* О хронологических различиях... — С. 62—64; *Баран В.Д.* Давні слов'яни. — С. 185.

²⁴ *Козак Д.Н., Терпиловський Р.В.* Про культурно-історичний процес на території України в першій чверті I тис. н. е. // Археологія. — 1986. — 56. — С. 32—46.

²⁵ *Баран В.Д.* Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра та Західного Бугу. — К., 1981.

Одержано 14.05.2002

Р.В. Терпиловский

К ПРОБЛЕМЕ КОНТАКТОВ КИЕВСКОЙ И ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУР НА РАННЕМ ЭТАПЕ ИХ РАЗВИТИЯ

Некоторые аспекты ранних контактов между этими культурами анализируются на примере двух широко исследованных поселений: Глеваха в Среднем Поднепровье и Боромля 2 на востоке Днепровского Левобережья. Нижние горизонты этих памятников, датируемые второй половиной III — началом IV вв., относятся к киевской культуре, однако затем судьба их была различной: обитатели Глевахи сохранили самобытность, а население Боромли вошло в состав черняховской общности. Рассматривается также гипотеза о возникновении памятников типа Боромля в результате переселения на восток части черняховских племен из верховьев Днестра и Западного Буга. Отмечается, что цепочка черняховских памятников с праславянскими чертами охватывает практически всю северную часть лесостепной Украины. Более однородным праславянским массивом III—V вв. является северный сосед черняховских племен — население киевской культуры.

R. V. Terpilovskij

TO THE PROBLEM OF CONTACTS BETWEEN KIEV AND CHERNIAKHOV CULTURES ON THE EARLY STAGE

Some aspects of the early contacts between these two cultures have been analyzed on the example of two extensively investigated settlements: Glevakha in the Middle Dnieper area and Boromlya 2 in the East of the Dnieper Left Bank territory. Lower horizons of these monuments, datable to the second half of the 3rd — the beginning of the 4th centuries refer to the Kiev culture, though later their destiny was different: the settlers of Glevakha preserved their originality and the population of Boromlya was included to the complement of the Cherniakhov community. The hypothesis about the appearance of monuments of Boromlya type as the result of moving of a part of the Cherniakhov tribes from the Upper Dniester and the Western Bug is proposed. Here is also noted, that the chain of the Cherniakhov monuments with the pre-Slavic features embraced almost all the Northern part of the forest-steppe zone of Ukraine. The northern neighbor of the Cherniakhov tribes — the population of Kiev culture was more homogeneous pre-Slavic area of the 3rd—5th centuries.

СОДЕРЖАНИЕ

Поздравляем с Государственной премией	3
К 75-летию Владимира Даниловича Барана	5
КОЗАК Д.Н. Вельбарская культура: готы или гепиды?	7
ТЕРПИЛОВСКИЙ Р.В. К проблеме контактов киевской и черняховской культур на раннем этапе их развития	18
ПАЧКОВА С.П. Погребальный обряд зарубинской культуры на Среднем Поднепровье	27
ПЕТРАУСКАС О.В. Типы археологических комплексов трупосожжений черняховской культуры (территория распространения, этнокультурные особенности и хронология)	40
МАГОМЕДОВ Б.В., КУШТАН Д.П. Фибула с головой быка из Черкасской области	66

Статьи

САПОЖНИКОВ И.В. Большая Аккаржа и периодизация памятников среднего этапа позднего палеолита азово-причерноморских степей	68
КОВАЛЕНКО С.А. О структуре и динамике импорта позднеэллинистической рельефной керамики в Северное Причерноморье	80

Публикации археологических материалов

ЯРОШЕВИЧ Ю.И. Керамика из окрестностей городища у с. Орловка	97
ХРАПУНОВ Н.И. Преторий в средневековом Херсоне	101
ПРИЙМАК В.В., ПОРЯДНЕВА В.А. Населенные пункты на пути из Чернигова до Белой Вежи и Тьмуторакани	108

К истории древнего производства

ВОЗНЕСЕНСКАЯ Г.А., КОЗЛОВСКАЯ Н.Ф., КОРЕЦКАЯ С.А. О технике изготовления сарматских мечей и кинжалов из Среднего Поднепровья	115
ГОРБАНЕНКО С.А. Зернотерки вольтинско-роменского периода	120

Дискуссии

САФОНОВ И.Е. О реконструкциях календарных систем населения восточноевропейской степи и лесостепи эпохи бронзы	127
---	-----

Новые открытия и находки

ОВЧИННИКОВ Э.В., КВИТНИЦКИЙ М.В. Новые находки трипольской антропоморфной пластики с реалистическими чертами	134
--	-----

Хроника

ЧЕРНЯКОВ И.Т. Он объединил украинскую археологию с европейской (к 70-летию Эдуарда Альбертовича Балагури)	144
К 65-летию Ярослава Евгеньевича Боровского	146
ПЕТРАШЕНКО В.А. Информация о работе специализированного ученого совета для защиты докторских диссертаций при Институте археологии НАН Украины за 1999—2001 гг.	148

Память археологии

БИЛАС Н.Н. И.И. Шараневич и его вклад в развитие археологической науки	152
--	-----

Рецензии

ЛЮБИЧЕВ М.В. В.Д. Баран. Давні слов'яни / Серия «Україна крізь віки». Т. 3	157
Наши авторы	161
Список сокращений	162

**ОБЩЕСТВО
С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ
НАУЧНО-ПРОИЗВОДСТВЕННОЕ
ПРЕДПРИЯТИЕ «ИДЕЯ»**

*Предлагает услуги по распространению
периодических изданий Украины
на территории Украины и стран СНГ*

Качество • оперативность • доступные цены

83055, Украина, г. Донецк, ул. Артема, 84

*Тел. / Факс: (038)(062) 3810932
(0622) 922022*

Расчетный счет № 26004301750902

*в ГУ ПИБ в Донецкой обл.
МФО 334635. ОКПО 31660584*

Киевский филиал: 04070, Украина, Киев, ул. Борычев спуск, 13

Тел./Факс (038)(044) 568-57-15, 416-35-19

*E-mail: info@idea.donetsk.ua
Dima@idea.kiev.ua*

Internet: www.idea-ltd.com

Індекc 74006

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ

ISSN 0235—3490. Археологія, 2002, № 3. 1—164